

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ ГАМБИТ: ЦЕНТРАЛНА АЗИЯ МЕЖДУ НЕЗАВИСИМОСТТА И "МЕКАТА СИЛА" НА РУСИЯ И КИТАЙ

Лъчезар Радев¹

Резюме

След разпадането на СССР, Централна Азия става независима, но етническата нехомогенност, както и нестабилността на региона са определящи фактори за дефинирането му като „Евразийски Балкани“. Това е причината придобитата независимост да бъде балансирана между интересите на двата големи регионални съседа – Русия и Китай. Реалната проява на подобно балансиране е съобразяването с „меката“ им сила и с участието в три пространни инициативи – „Шанхайската организация за сътрудничество“, „Евразийският икономически съюз“ и „Един пояс, един път“, както и съобразяването с възникващият мощен стратегически триъгълник Русия-Иран-Китай.

Ключови думи: *геополитика, Китай, Русия, Централна Азия, Южна Азия, Югоизточна Азия*

GEOPOLITICAL GAMBIT: CENTRAL ASIA BETWEEN INTERDEPENDENCE AND “SOFT POWER” OF RUSSIA AND CHINA

Radev Lachezar², University of Chemical Technology and Metallurgy, Sofia

Abstract

After the collapse of USSR, Central Asia becomes independent but the ethnical non homogeneity as well as the instability are the main factors for the existence of the “European Balkans”. This is the reason for the acquired independence to be balanced between the both regional neighbors – Russia and China. A possible display of the similar “balancing” is compliance with “soft” power plus participation in tree initiatives: Shanghai Cooperation Organization, Eurasian Economic Union and “One Belt, one Road” as well as obedience with the upcoming strategic triangle Russia-Iran-China.

Keywords: *geopolitics, China, Russia, Central Asia, South Asia, Southeast Asia,*

¹Лъчезар Радев е роден 1963 г., в Кърджали, доцент в Химикотехнологичен и металургичен университет. Сътрудничил на Центъра за стратегически изследвания. Научни интереси: геополитически въпроси на отношенията между основните играчи на евразийската сцена - Китай, Русия, Индия, Иран, Пакистан, САЩ, ЕС и др. Работи по въпросите на китайския мегапроект “Един пояс, един път”, както и върху мястото на България в (и извън) него. Биографията му е отпечатана в реномираното американско издание “Кой, кой е в света” за 2011 г.

²Radev Lachezar was born in 1963 in Kardzhali town. He is an Associate Professor at University of Chemical Technology and Metallurgy. He has collaborated with the Center for Strategic Studies. Research interests: Geopolitical issues of relations between the main players on the Eurasian scene - China, Russia, India, Iran, Pakistan, USA, EU and others. He works on the topic of the Chinese mega-project Belt and Road Initiative, as well as on the place of Bulgaria in (and outside) it. His biography was published in the renowned American publication Who’s Who in the World 2011.

Исторически погледнато, Централна Азия е известна като Туркестан, което в буквален превод от персийски означава „земята на тюрките”. В нея доминиращата лингвистична група е формирана от тюркските езици, а географски се обозначава с площта, затворена между Персия, Алтайските планини и руската граница на Север. Условно, посочената географска област се разделя на Източен и Западен Туркестан, който е известен още под названието „китайски Туркестан”. Разположен е северозападен Китай - провинция Синдзян. Западен Туркестан е част от руската империя от 1867 г. и затова до ден днешен носи названието „руски”. На неговата територия се поместват области, населени с тюркски народи - туркмени, киргизи и казаки. По времето на СССР Западен Туркестан носи названието Централна Азия, което е останало и досега. По същото време регионът е наричан от някои още „руските републики” и „бялото злато”, както е известен памукът и до ден днешен. [1].

Таблица 1 представя обобщените данни за страните от Централна Азия. [2, 3]

Показател	Казахстан	Киргизстан	Таджикистан	Туркменистан	Узбекистан
Площ, км ²	2 669 700	191 800	138 786	469 930	425 400
Население, млн. д.	18 037 700	6 201 500	8 921 343	5 785 075	32 387 200
Плътност на населението, души/км ²	6.37	32.30	64.30	12.30	76.10
Градско население, %	57.3	36.1	27.0	51.2	50.5
Раждаемост, души/1000	22.5	26.0	28.8	25.4	22.8
Смъртност, души/1000	7.4	5.5	5.2	7.1	4.9
Население 0-14 г., %	27.9	31.8	35.0	30.9	28.0
Население 15-64 г., %	65.1	63.7	61.3	64.8	67.5
Население над 64 г., %	7.0	4.5	3.5	4.3	4.5
Жени, %	51.6	50.4	49.8	50.8	50.2
БВП, млрд. дол.	162.00	7.56	7.15	37.9	48.7
БВП/глава от насел., дол.	8 837	1 220	801	7 356	1 504
Износ, млрд. дол.	44.100	1.920	0.937	7.100	8.380
Внос, млрд. дол.	30.50	5.99	3.04	3.35	11.2
Баланс, млрд. дол.	+13.6	-4.07	-2.1	+3.75	-2.84
Износ по продукти, %	Нерафиниран петрол-45, рафинирана мед-6.9, природен газ-5.4, железни сплави-5.2, радиоактивни	Злато-37, медни руди-7.5, самолети-4.1, суров петрол-3.2	Алуминий-18, цинкови руди-15, злато-17, оловни руди-12, памук-6.7	Природен газ-83, рафиниран петрол-5.6, памук-2.2, суров петрол-1.7	Злато-44, природен газ-8.3, полимери-4.4, рафинирана мед-2.5

	вещества- 4.1.				
Внос по продукти, %	Рафиниран петрол-3.6, медикаменти- 2.6, техническо оборудване - 2.5, автомобили- 1.3	Обуен каучук-12, рафиниран петрол-9.9, памук-3.2, медикаменти- 2.7	Рафиниран петрол-6.2, пшеница-5.5, природен газ- 3.6, обуен каучук-2.1, масло от семена-2	Чугун и стомана-4, комбайни-3.2, кранове-2.6, трактори-2.2, медикаменти- 2.3	Автомобилни части-5.1, медикаменти- 4.2, рафиниран петрол-3.7, чугун и стомана-2.9, сурова дървесина- 2.6

Както се вижда от данните на Таблица 1, с най-голяма площ е Казахстан, следван от Туркменистан, Узбекистан, Киргизстан и Таджикистан, а с най-голяма плътност на населението е Узбекистан. Заедно с това, данните от Таблица 1 показват, че Казахстан, Туркменистан и Узбекистан са урбанизирани общества, като най-ниският процент на жители в градовете бележи Таджикистан. Раждаемостта в страните от региона е с близки стойности, а най-висока е смъртността в Казахстан и Туркменистан.

Възрастовото разпределение на населението показва, че активното работно население във всички Централно Азиатски страни е над 60%, а подрастващото население в тях е над 30%. Посочените данни ясно указват на това, че голямата част от населението е в трудоспособна възраст, което, при подходяща правителствена политика, дава шансове за ускорено икономическо развитие, което вторично се облагодетелства и от наличието на обемна по брой, и млада по възраст, работна сила. От друга страна, населението над 65 годишна възраст – за всички страни от региона – е под 5% (с изключение на Казахстан), което потвърждава факта, че в Централна Азия обществата са „млади”, имащи път и простор за развитие. Очевидно, регионът обаче е и потенциално зареден с „млади” маси хора, които в даден момент биха изявили адекватно своето недоволство, в случай, че техните мечти за подходяща реализация се окажат незадоволени.

Както ясно проличава от Фигура 1, Централна Азия се включва в широка географска област, наречена Евразия. Нея, Халфорд Макиндер, определя като „световно място” и „централен район” в световната политика. Означава го с понятието heartland (от heart – сърце, сърцевина, център и land – земя, суша, област). [4, 5] Още през 1904 г. Макиндер пише: „който командва Източна Европа, владее сърцето на земята, владее световния остров; този, който владее световния остров, владее света”. [4, 6, 7]

Почти 100 години по-късно, проф. Збигнев Бжежински изяви своята проникателност с констатацията: ”Сила, която контролира Евразия, би контролирала две от трите най-развити и икономически продуктивни региона в света (...). Евразия представлява шахматна дъска, на която продължава да са разгръща борбата за глобална хегемония”. [8] По този начин, световният ред, заключават други автори, остава основан на ключови зони, а контролът върху тях е ключът на американското лидерство в света. [9]

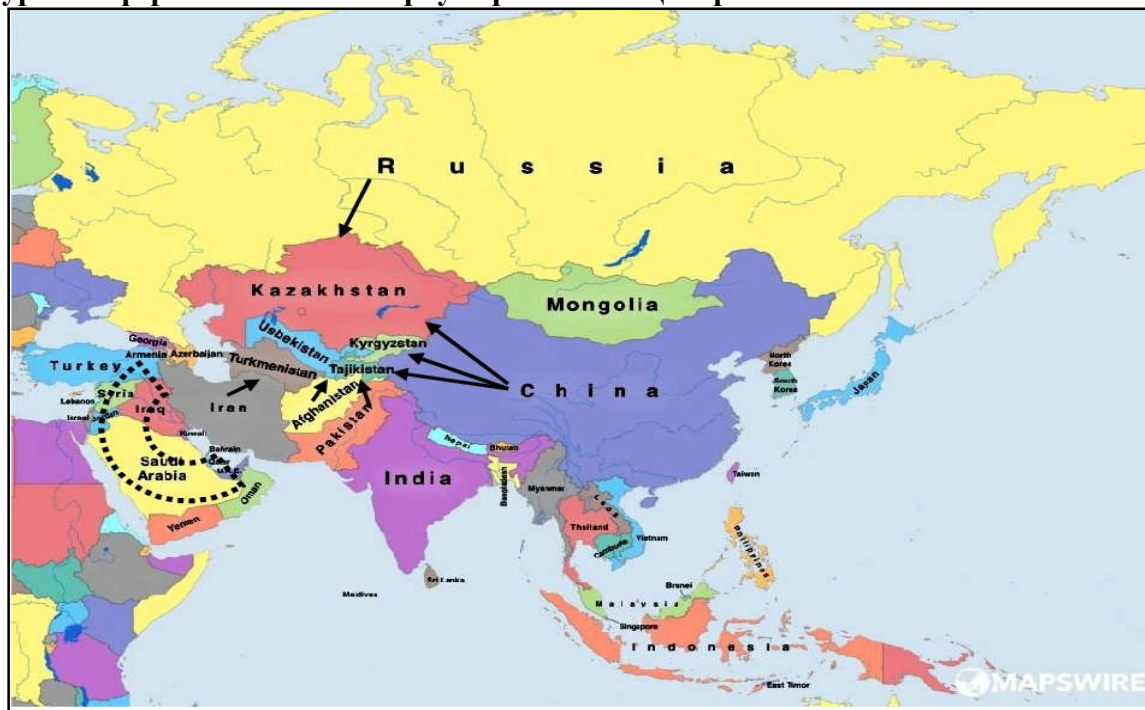
П. Савитски, основателят на руската евразийска школа, определя, че „Русия е континент в себе си”, тя е „Европа и Азия в едно, поради което най-подходящото наименование на тази огромна географска площ е Евразия”. [10] Вернадски и Гумильов ще обосноват малко по-късно, че съдбата на Русия е Евразия, а тъй като всеки етнос в нея сам по себе си е център, то Евразия по-скоро трябва да се разглежда като „Евразийски съюз”. [11]

Извън дискусиата върху политическия и географски обseg на понятието Евразия и до днес остават валидни аналитичната сила и интелектуалните прозрения на Збигнев Бжежински относно *геостратегическата значимост на Евразия*. Тезата си Бжежински

разви в „Изборът“ през 2004 г. [12], като основите на разглежданията си вече бе положил в „Голямата шахматна дъска“. [8]

Геополитическата значимост на Централна Азия може да бъде предусетена даже и при бегъл поглед на картата, показана на Фигура 1.

Фигура 1. Сфери на влияние върху страните от Централна Азия

Централната теза на Бжежински е съществуването на широка географска област на политическа, икономическа и властова нестабилност, наречена от него **„Глобални Балкани“** [13], разположени в южната периферия на централна Евразия (вж. Фигура 1). Регионът се характеризира като глобална общност от интереси, катализирани от процесите на глобализация, а **определящият фактор** в него е **нестабилността**, което, от само себе си, превръща националната сигурност в устойчив компонент и траен ангажимент на държавите в него. [14]

Политическите очертания на „Глобалните Балкани“ са съставени от ядро от 9 държави – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан, Азербайджан, Армения, Грузия и Афганистан [15], основна градивна част на която е Централна Азия, с включени към него Синдзян и Тибет, както и части от вътрешна Монголия. По този начин, образуваната констелация от държави Бжежински нарича **„Евразийски Балкани“**. Около тях гравитират няколко други държави – Турция, Иран, Саудитска Арабия, Йемен, Оман, Кувейт, Бахрейн, Обединени Арабски Емирства (ОАЕ), а образуваната област в дълбочина би могла да бъде разширена с участието и на държави от Северна Африка- Египет, Судан, Етиопия и Сомалия. [16]

Изводът, който експлицитно се налага е, че главната движеща геополитическа сила, която обуславя свързването на субектите в подобен на горния модел, е нестабилността.

Мощен и очевидно влиятелен фактор, който катализира нестабилността в (и около) Централна Азия е **етническата нехомогенност**, която нагледно е представена на Фигура 2.

Фигура 2. Етнически групи в страните от Централна Азия

От картата, представена на фигура 2, веднага става ясно, че страните от региона на Централна Азия са етнически нехомогенни: 62 % от населението на Казахстан, 72 % от населението на Киргизстан и 80-85% от това на Таджикистан и Туркменистан е доминирано от различни етнически групи. Наред с това, туркмените, узбеките, киргизите и казаците като езикова общност попадат към тюрко езиковите народи [17], докато таджиките са с езиков произход, близък до персите. [18] В този контекст, Бжежински, воден от разнородния етнически състав на държавите от Централна Азия и оформянето на държавните им граници в периода 1920-1940 г., заключава, че това е основната причина за определянето на региона като „Евразийски Балкани” - клокочец от страсти и разнородни противоречия котел. [19] В допълнение, Бжежински посочва, че близо 30% от населението на Казахстан са руснаци, а 20% от него са казахи по етнически произход. За разлика от него, Узбекистан е с по-хомогенен етнически състав, като 75% от населението на страната са узбеки, а руското малцинство в нея живее предимно в столицата, като части от южен Узбекистан (Самарканд и Бухара) са населени от таджики, недоволстващи от определените от Москва граници на страната. [20] Туркмения е относително етнически хомогенна, като руснаците и узбеките в страната са под 10%. За разлика от Узбекистан и Туркменистан, Киргизстан е етнически разнообразен: 55% от населението му са киргизи, 13% - узбеки и под 20% - руснаци. [21] В Таджикистан живеят 25% узбеки, а етническите руснаци са по-малко от 3%. Освен това таджики има и в североизточен Афганистан, като тук парадоксът е, че в тази част на Афганистан живеят толкова таджики, колкото и на територията на страната, което, както заключава Бжежински, поражда „неудобства” и за двете страни. [22]

Очевидно, разнородността в етническия състав на страните от Централна Азия би могла да бъде проблемен фактор в областта на сигурността. Независимо от това обаче се очертава *още един сериозен проблем* свързан с *тероризма и религиозния екстремизъм*.

През 2004 г. в столицата на Узбекистан Ташкент е извършен терористичен акт от групировката „Обединен ислямски джихад“, а през 2010 членовете на международната организация „Зайчулматхи“ извършват серия терористични актове в Киргизстан. Година по-късно, друга терористична група „Джунд-Ал-Халифат“ поема отговорността за за терористичните атаки в други големи градове на страната. [23] Наред с това се забелязва и повишена активност на талибански групировки на границата на Афганистан с Таджикистан, а също и съществуването на ислямски отряди в пограничните райони на Узбекистан и Туркменистан. Някои автори посочват, че между 2 000 и 4 000 души от Централна Азия са приети като бойци в специализирани групировки в Ирак, Сирия и Афганистан. [24, 25] На страната на *ИДИЛ* участват около 250 казахи, 150 киргизи, 200 таджики, 500 узбеки и 360 туркмени. [24]

Основно, „Ислямското движение за Узбекистан“ (*IMU*) и „Обединен ислямски джихад“ са двете групировки, действащи на територията на Централна Азия. *IMU* е създадена през 1998 г. със задачата да въведе ислямско управление в Узбекистан. Някои анализатори смятат, че ниската численост на организацията не може да бъде оправдание за опасността от нея, защото тя се компенсира от много добрата военна подготовка на бойците ѝ във Вазиристан (Пакистан), където, след придобиването на военни умения, те веднага се присъединяват към Ал Кайда и талибаните. *IMU* има действащи членове от всички народности от Централна Азия, Кавказ, Чечения, Дагестан и Русия. [5]

На основата на направения дотук анализ може да се счита, че основните регионални играчи, вземащи участие в процесите на засилен регионален и извън регионален тероризъм са Афганистан и Пакистан.

Основание за подобно заключение дава и факта, че региона на Централна Азия е и международен хъб, обслужващ *наркотрафика* в района и извън него. Близко 90 % от световните доставки на наркотични вещества са извършват от Афганистан. Той произвежда ¼ от хероина в света, а от района на Централна Азия, наркотрафикът се насочва към Русия и Европа, а част от него е предназначена и за Китай. [26] С голяма доза на сигурност може да се твърди, че в момента наркотрафикантите са спечелили около 1.4 млрд. дол., което се равнява на половината от brutния вътрешен продукт на Киргизстан и Таджикистан, взети заедно. [5] Обезпокояващ факт е, например, този, че в Киргизстан част от политическото управление на страната се намира в пряка връзка с наркотичния поток, посредством „политически чадър“ над него. [25]

Доколкото Иран е един от мощните регионални партньори на страните от Централна Азия, за него твърдо се знае, че той е страната-рекордьор по залавянето на различни наркотици в света. От Иран са заловени 89% от опиума и 41% хероина в света, а на границата на страната с Афганистан са постоянно разквартирувани 50 000 военно служещи, задачата на които е борбата с наркотрафика. Иран е твърде обезпокоен също така и от нарастването на наркотично зависимите лица в страната, чийто брой (по данни от 2011 г.) е около 2 млн. души, болшинството от които са на възраст от 18 до 25 години. Ето защо, Иран изразходва по 5.7 млрд. дол./год. за лечение на наркотично зависимите в страната. [27]

Провинция Синдзян и проблемът за трансграничния тероризъм

Основното вътрешно- и външнополитическо безпокойство на Китай е свързано с провинция Синдзян, която граничи с Русия, Монголия, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Афганистан, Пакистан и Индия. Очевидно, то се поражда, и се влияе, от многобройните му съседи, които географски обуславят съществуването на особена *дъга на нестабилност*, както може да се види от картата на Фигура 3.

Фигура 3. Дъга на нестабилност около автономната област Синдзян в Западен Китай

Както се вижда от картата на Фигура 3, Казахстан има най-дългата гранична бразда с Китай (1 700 км), което неминуемо означава, че Китай трябва да предприеме адекватни мерки за опазването ѝ. Така, още през 1994 г., двете страни сключват договор „За казахстано-китайската държавна граница”, в който се определят начините за преминаване на границата. В него също така са посочени две гранични места, обозначени като спорни. Спорът се води за 994 км от територията на Казахстан, но след ратификацията от парламента на страната 407 км от спорната зона преминават към Китай, а 537 км – към Казахстан. С това този пограничен спор е решен. Заедно с това обаче, Казахстан приема молбата на Пекин за пълното ликвидиране на инженерните съоръжения по границата, изградени още по времето на СССР като отбранителна система против Китай. [28] Киргизстан, веднага след разпадането на СССР, до 1996 г., предприема стъпки за разрешаване на пограничните въпроси с Китай, което се изразява в „съгласуване на границата между страните с дължина 1 000 км”. През 1996 г. се подписва двустранен договор, разрешаващ този наболял въпрос, а през 1998 г. парламента на страната го ратифицира. По-късно (1998 г.) Киргизстан отстъпва своя територия на Китай, с което пограничните спорове между двете страни са разрешени напълно. [28] Изключение от бързото разрешаване на спорните гранични въпроси прави Таджикистан, който води най-продължителните спорове с Китай по пограничните въпроси. В случая, Китай претендира за Горно-Бадахшарската автономна област. Продължителността на спора се катализира и от гражданската война в страната, а неговото разрешаване става с предприемането на две последователни стъпки. Едната – през 1999 г., когато Таджикистан отстъпва на Китай 200 км в близост до р. Марканза, и другата – през 2002 г., когато Китай прибавя към територията си 1000 км² от спорните територии на Горно-Бадахшарската автономна област. [29]

Паралелно с решаването на пограничните въпроси, Китай започва и провеждането на преговори по *съкращаване на военното присъствие* на Централно Азиатските страни по границите с него.

Характерна черта на преговорния процес е активното участие на Русия в него. Още през 1993 г. преговорите започват във формат „4+1”, а през 1996 г., по настояване на Пекин, се подписва договор между 5-те държави за укрепване и развитие на договореностите във военната област. Така, в рамките на организацията „Шанхай 5” се договаря ограничаването на военните учения в пограничните райони. Наред с това се добавя и клаузата, че ако се налага провеждането на военни учения, те да бъдат осъществявани на разстояния по-големи от 100 км от граничната бразда. На следващата година, в рамките на същият формат, се подписва и договор за „Взаимно съкращаване на въоръжените сили в граничните райони”, в резултат на което се въвежда максимално количествено ниво на сухопътните войски и авиацията зад 100 километровата демилитаризирана зона. [30]

Независимо от разрешаването на граничните спорове между Китай и страните от Централна Азия, за правителството в Пекин си остава най-важен въпросът с **трансграничният тероризъм към провинция Синдзян**.

Исторически погледнато, Синдзян се оказва „особена точка” след като през 1944г. уйгурските и казахски националисти провъзгласяват независимата Източна Туркестанска Република (*ETR*) в Северен Синдзян, което се реализира с подкрепата на СССР. Непосредствено след победата на Мао над Чан Кайши, СССР инициира идеята за „мирно развитие” на Синдзян и адсорбирането на *ETR* в новата Китайска Народна Република. По времето на Студената война Синдзян няма отношение към външната политика на страната, поради пълното блокиране на отношенията на Китай със СССР. [31] Сега Китай предприема по-задълбочени и целенасочени действия за справяне с **този проблем** поради това, че за него той **е двупосочен**. От една страна, той може се превърне в потенциален регионален конфликт, а, от друга страна, задълбочаването му може да означава вътрешно-държавно териториално разпадане на Поднебесната, посредством извоюването на автономия за Синдзян-Уйгурския район.

На първо място, Китай е силно обезпокоен от факта, че сепаратистки елементи, действащи на територията на Синдзян се обучават в тренировъчни лагери в Пакистан, от което съвсем естествено китайското ръководство заключава, че Пакистан поддържа уйгурския сепаратизъм. Заедно с това, Китай предполага, че съществува не само пряка връзка между активността на Ал-Кайда, талибаните и и уйгурските сепаратисти, но и пряка поддръжка от тях за туркестанските муджахидини, чието движение е известно като „Уйгурско Източно Ислямско Движение” (*ETIM*). *ETIM* е известна още като Туркестанска ислямска партия, която е пряко свързана с Техрик-и-Талибан (*TTP*) в Афганистан, а заедно с Ал-Кайда е локализирана на пакистанска територия още от 2009 г. [32] Правителството в Пекин смята, че *ETIM* е пряко отговорно за серията бомбени атентати не само в Синдзян, но и в други краища на страната. Заключениеето за него е, че участието на Пакистан в „отглеждането” на подобни организации би поставило под съмнение възходящото развитие на китайско-пакистанските отношения. [33] По дипломатически път Китай оказва натиск върху Исламабад за отказ от членство в *ETIM*, както и за затваряне на училищата и другите места за обучение на уйгурски сепаратисти на територията на Пакистан. Китай не може, а и не се опитва, да скрие мнението си, че *ETIM* и центровете на обучение на сепаратисти на територията на Пакистан имат пряко участие в атентата в столицата на Синдзян Урумчи през 2009 г. Новите терористични актове в Кашгар (през 2011 г.) карат Китай да заеме очевидно по-твърда позиция към Пакистан и даже да допусне, че паравоенните формирования в Синдзян са пряко свързани с терористичните организации на територията на Пакистан [34]. Освен това, Китай не скрива от Пакистан и факта, че тренировъчните лагери са разположени в близост до границата на Пакистан с Афганистан. Естествено, това е направено за по-бързото изтегляне на терористите на Афганистанска територия, върху която пакистанските военни нямат достъп. [35]

В резултат на дипломатическите опити на Китай, Пакистан създава специални военизирани формирования с численост около 12 000 души, заедно с цивилни военни, чиято задача е да противодействат на терористите и да осигурят стабилността на региона. В унисон с това в гр. Паби е създаден и антитерористичен център (*NCTC*), който има също и разузнавателни правомощия. [35]

Веднага след 11. 09. 2001 г. Пакистан се кооперира със САЩ по линията на антитероризма, като подкрепя САЩ против талибаните в Афганистан. При такова положение на нещата Китай ясно съзнава, че САЩ се установяват в региона, но, заедно с това, не се отказва от помощта си за Пакистан. Напротив. Китай твърдо отстоява идеята си за модернизация на Пакистан като с това очевидно желае да въздейства върху ислямския фундаментализъм и да понижи съществено „терористичното налягане” върху провинция Синдзян. Стратегията на Китай е още по-дълбока: покрай Афганистан да включи в собствената си игра САЩ и Индия, чрез което да се постигне по-балансирана регионална политика. Тя очевидно развива подобна стратегия, за да възпрепятства дестабилизиращата роля на Афганистан и Пакистан в района. [36] С една дума, Китай развива към Пакистан политика на икономическо коопериране, съчетана с адекватни мерки за осигуряване на стабилността в страната, реално въплъщение на което е реализирането на икономическия коридор Китай-Пакистан. Съществена стратегическа част на този коридор е свързването на Северен Вазиристан и Синдзян. [37]

Все в този контекст, Афганистан е разглеждан винаги от Китай заедно с Пакистан. За Пекин Афганистан е основен играч на сцената на международния тероризъм, ислямския радикализъм и екстремизъм, както и основен производител и разпространител на наркотици в регионален и световен мащаб. Тези реалности определят и вниманието на Китай към него. Основното обаче е, че уйгурските сепаратисти са обучавани също и във военни лагери на територията на Афганистан, след което участват в мащабни бойни действия на страната на талибаните, след подготовка в лагерите на Ал-Кайда. След това те се връщат на територията на Синдзян за участие в терористични актове. Съществуват сведения, че те също са били сред основните създатели на тренировъчни лагери във високопланинските райони на Синдзян. [38] За момента, твърдо може да се смята, че Китай няма активно политическо и икономическо присъствие в Афганистан, защото очевидно не желае да последва съдбата на СССР и САЩ от близкото минало.

Турция също има интересен исторически дял в идеята за отделянето на Синдзян от Китай. Двама са лидерите на подобна идея - Мехмед Бухра и Иса Алтепкин. Последният е лидер на идеята в Турция, след смъртта на Бухра през 1964 г. Очевидно, твърде близките му отношения със Сюлейман Демирел и Тургут Йозал дават основания да се предположи, че идеята му е възприемана на най-високо политическо ниво. Естетвено, Пекин разглежда турската идея като „идеологическа офанзива” и съществена част от „съветският ревизионизъм”, а крайната китайска „присъда” за Турция се отразява във фразата „реакционната Турция”. [31]

За Китай, във връзка с провежданата от него цялостна политика, е от особена важност и присъствието на САЩ в региона на Централна Азия, защото това рефлектира пряко върху процесите на стабилността и интересите на Китай в регионален и даже в глобален мащаб. Почти единодушното мнение на повечето наблюдатели е, че САЩ имат ограничено влияние в региона на Централна Азия, като основният им ангажимент си остава Афганистан и отчасти Пакистан. Понастоящем може твърдо да се счита, че ангажиментите на САЩ към Афганистан намаляват с усилените темпове. [18]

Доколкото обаче се отнася до отношенията на САЩ със страните от Централна Азия, то началото им може да се отнесе към далечната 1999 г., когато Конгресът на САЩ разработва широка програма за финансиране на страните от региона и подпомагането на политическите реформи в него, както и набелязването на мероприятия по

усъвършенстването на граничния контрол, трафика на наркотици и криминогенната активност. Също през 1999 г. стартира програмата на НАТО „Партньорство за мир” със задачата да се включат в нея и страните от региона и по-специално със скритата стратегическа цел за протектиране на Централна Азия от САЩ и Западна Европа. Веднага, след оповестяването на тази инициатива в процеса се включва и Турция, като партньор на САЩ в НАТО, облагодетелствана от географската и историческа близост с региона. [39] Наред това, през 2000 г., Узбекистан приема военно оборудване от САЩ под егидата на „Международна програма за военно финансиране”. Заедно с Казахстан, Узбекистан провежда военни учения под командването на НАТО. През следващите две години Узбекистан участва във всички големи включвания на САЩ в региона, което се разглежда от Москва като „процес на широко навлизане на САЩ”. [40]

Неоспорим факт е, че след събитията от 11. 09. 2001 г. присъствието на САЩ в региона се засилва, като това променя и баланса на силите в него. В Узбекистан и Киргизстан военното присъствие на САЩ е най-силно. По мнението на Пекин, видовете въоръжение и числеността на военните подразделения е напълно достатъчна за провеждането на евентуални военни операции в Синдзян, където се намира и полигона „Лобнор” за изпитания на китайското ядрено въоръжение. [18]

Независимо от отношенията със САЩ в областта на военното дело, много скоро започват да се случват и събития, които необратимо влошават отношенията на Америка със страните от региона. Фрапиращ е случаят на напълно скъсване на отношенията на САЩ с Узбекистан, които започват усилено да се влошават след началото на демонстрациите срещу правителството на Каримов в долината „Фергана”, намираща се в североизточен Узбекистан. САЩ се изказват непокрито против въвеждането на правителствени части за потушаване на бунта, като в резултат на това президента Каримов нарежда да бъдат прекъснати всички отношения на страната със САЩ, след което следват стъпки за подобряване на отношенията с Русия. В резултат на прекалено обтегнатите отношения между двете страни САЩ се изтеглят от базата в Карши-Ханабад и откриват свои бази в Казахстан, а по-късно и в Киргизстан, чиято основна задача е поддържане на военните им действия в Афганистан. [39]

Подобен на този е случаят в Киргизстан, който предоставя за използване от САЩ на базата „Манас”. Правителството на страната взема решение за подобна стъпка, защото това е и начин за допълнителни финансови приходи. През 2008 г., президентът на Киргизстан съобщава за затварянето ѝ, след като страната е атакувана от САЩ за неспазване на човешките права, посредством различни неправителствени организации и опозиционни лидери. Малко преди това (2005 г.) и малко след това (2010 г.) Киргизстан преживява две цветни революции. Едната – на лалетата и другата – на пауните. Във връзка с втората, някои автори обобщават, че тя има пряка връзка с администрацията на Обама, а веднага след нея Коен – американски експерт по въпросите на Централна Азия - обобщава, че САЩ, Китай и Русия имат особени интереси в страната, които се простират от подкрепата на САЩ за Афганистан, до водните ресурси и суровините в страната. [41] Между впрочем, това се отнася не само за Киргизстан, но и за целия регион на Централна Азия.

Подобно допускане вероятно може частично да обясни и идеята на Хилари Клинтън за „Нов път на коприната”, която тя анонсира при посещението си в Чанак (Индия), през 2011 г. В нея, тя набляга на това, че страните от региона на Централна Азия са длъжни да развият интернационалната си свързаност в областта на икономиката и транспорта. [42] Очевидно, подобна идея има и стратегическата задача да възстанови положението на САЩ в региона и да възпрепятства ролята на Русия и Китай в него, както и да подчертае изключителната геополитическа важност за САЩ на коридора към Южна Азия и Близкия Изток.

Икономическата съставляваща на подобно предложение би могла да бъде свързана с ресурсната обезпеченост на региона на Централна Азия. Ето защо, идеята за „Нов път на

коприната”има за задача да свърже Централна Азия, Афганистан и Пакистан с Индия, което в дългосрочен план да възпрепятства Русия и Китай в ролята им на регионални и глобални играчи, както може да се заключи от анализа на А. Kuchins, публикуван съвсем наскоро. [43]

Точно по това време администрацията на Обама възприема и друг ход, основата на който е желанието за съкращаване на присъствието на Америка в Близкия Изток и Афганистан. Същността на подобен завой е пренасочване на вниманието и силите на САЩ към Източна и Югоизточна Азия, регион, в който се наблюдава отчетливо нарастваща роля на Китай. Ето защо Хилари Клинтън поставя ударението върху Идийско-Тихоокеанския район.

Стратегическата линия на подобно послание е ясна: издигане на регионалното влияние на Индия в противовес на това на Китай и афиширане на американската теза за особената важност на Индия в контекста за стратегическата важност на Азия за САЩ. Идеята на Обама за “Pivot to Asia” („Поглед към Азия”) е обвързана и с ангажимента за това, че 60% от глобалните военни ресурси, до 2020 г., трябва да бъдат локализираны в Азия, в контекста на което да бъде издигната и ролята на *Австралия като възлов пост* на интересите на САЩ в региона. [43]

Заедно с всичко това, основен компонент на американската стратегия е реализирането на проекта за Транс-тихоокеанско партньорство (ТТР), стартът на който е заложен още през 2005 г. Учудващо при това е, че САЩ се присъединява към тази инициатива през 2010 г., а след тях (нищо чудно под тяхно настояване) се присъединяват Япония и Южна Корея. ТТР си поставя задачата за издигане на нормите и стандартите на регионалните пазари, както и за осъществяването на протекционистична политика към членовете му, като се има предвид бурното развитие на Китай в региона. [43] Вън от съмнение е, че Китай отблизо следи развитието на процеса, а очевиден резултат от това е иницирания от него мегапроект „Един пояс, един път”, което става през 2013 г. [44]

Очевидно, по това време *Централна Азия се намира във фазата на „стратегическо предефиниране”*, която е обусловена от взаимодействието на региона с два крупни регионални субекта – Русия и Китай. [45] Основата на този процес може да бъде търсена и в *природните ботаства* на Централна Азия, които съвсем естествено трансформират реалността от геополитическа в геоикономическа или поне във възможност за синергия между двете реалности.

Ясно е, че Централна Азия е регион с особено геополитическо и геоикономическо значение, поради запасите му от *суров петрол и природен газ*, в съгласие с [39, 46]. Таблица 2 представя запасите от нефт и природен газ в страните от региона на Централна Азия.

Таблица 2 Запаси от суров петрол и природен газ в страните от региона на Централна Азия, в съгласие с [39, 46].

Страна	Запаси от суров петрол (млрд. бар.)	Запаси от природен газ (трлн. м ³)
Казахстан	30.00	85.0
Азербайджан	0.70	-
Туркменистан	0.60	265.0
Узбекистан	0.59	65.0
Киргизстан	0.04	0.2
Таджикистан	0.01	0.2

От данните в Таблица 2 ясно се вижда, че Казахстан е страната с най-големи запаси от суров петрол, а Туркменистан - на природен газ. При това положение, не е учудващ и факта, че още през 1993 г. американската компания „Шеврон” подписва с Казахстан

споразумение за експлоатация на нефтените залежи в страната в продължение на 40 години. Споразумението включва експлоатация на най-голямото в страната находище в Тенгиз, а полученият от него суров петрол се предвижда да бъде транспортиран до пристанището в Новорусийск на Черно море. Не ще и съмнение, че по този начин САЩ целят да повишат интереса към себе си, не само в Казахстан, но и в Туркменистан и Азербайджан. Освен това и другите съседни държави като Грузия, Турция, Украйна и Узбекистан са страни с особена важност за САЩ и Запада, като цяло. Очевидно, интересът на САЩ в геополитически план е възпрепятстването на навлизането на руски и китайски фирми в петролните полета на Казахстан и региона, като цяло. [39]

Малко след това (2001-2009 г.) Китай изгражда нефтопровод от Казахстан до Синдзян с дължина 2228 км, който в момента функционира, а капацитетът му се равнява на 20 млн. т. суров петрол/год. [47] Техническата разработка на нефтопровода започва през 1998 г. по предложение на Казахстан, след преговори с Китай. [48] Тази стъпка се предшества от подписаното между двете страни през 1997 г. споразумение за изграждането му, като неговото начало е белязано от започването на сондажни работи в Каспийско море. Те са последвани от изграждането на западната част на нефтопровода през 2004 г. и последващото изграждане на източната му секция до Синдзян, която е пусната в експлоатация през 2006 г. [18] Свързването на двете секции е осъществено изцяло пред 2009 г. [49] Капацитетът на нефтопровода е 400 000 барела суров петрол/ден. За момента Китай не е представил допълнителни изисквания за цената на суровия петрол, предвид дължината на нефтопровода около 2300 км. [18, 26] Според други анализатори, дължината на нефтопровода е 2800 км, като от 2010 г. Китай внася по него по 10 млн. т. суров петрол/год., а капацитетът на доставките се очаква да нарастне до 20 млн. т. суров петрол/год. до 2020 г. [50]. Някои наблюдатели подчертават, че вносът на суров петрол от Казахстан представлява само 5% от общия внос на Китай, [51] а други са на мнение, че вносът на суров петрол от Казахстан е само 3% от общия внос на Пекин. [49] Що се отнася до Синдзян, е необходимо да се обърне внимание и на факта, че в провинцията има изградени нефтопреработвателни мощности за пълна преработка на суров петрол с обем 22 млн. т./год. [52]

Разбира се, изграждането и последващото пускане в експлоатация на такова мощно съоръжение не минава без финансовата помощ на Китай. Още през 2009 г. той предоставя на Казахстан заем от 10 млрд. дол. за развитието на нефто- и газодобивната промишленост на страната, като 5 млрд. дол. от този заем са предоставени от Китайската национална петролна корпорация (CNPC) за усъвършенстване на електро- преносната мрежа на страната. Естествено, нивото на инвестициите дава на Китай 15%^{CH} контрол от страна на китайските компании, инвестирани в тези два сектора. [50] Най-общо, китайските инвестиции в Казахстан, за периода след разпада на СССР до началото на ЕПЕП, са в размер на 19 млрд. дол. Особено в случая е не само паричното изражение, но и китайската стратегия за инвестиране в енергийните сектори на Русия, Узбекистан и Туркменистан по това време.

Задачата на тези крупни инвестиции е свързването на страните от Централна Азия с определени западни провинции на Китай, като при това се цели тяхното собствено икономическо развитие. По мнението на Пекин, те са съществено икономически изостанали от източните провинции, което е напълно обяснимо. [50] Заедно с този поглед върху икономическите отношения на Китай с Казахстан е необходимо да се подчертае, че икономиката на Казахстан е предимно износно ориентирана, като 73% от износа на страната е съставен от суров петрол и природен газ, а общият обем на износа за Китай за 2016 г. е в размер на 4.2 млрд. дол. ,като от тях 24% се падат на въглищата и нефтените деривати, 21% - на мед и медни сплави, 14% - на чугун, стомана и желязо и 20% - на различни неорганични вещества и изотопи. За същата 2016 г. Казахстан внася от Китай продукция за 3.7 млрд. дол., като 24% от нея се падат на оборудването за ядрени реактори и машини на машиностроенето, 19% - на изделия за електрониката, 9% - за доставка на чугун и стомана и

5.4% - за различни пластични материали. [50] Структурата на износа и вноса между двете страни се запазва и досега.

Както стана ясно от данните в Таблица 2, Туркменистан е страната с най-големите залежи на природен газ в региона на Централна Азия. Доколкото сега не съществува спор, че Китай е най-бързо развиващата се икономика в света, дотолкова става аксиоматично ясно защо тя е имала (и има) нужда от изграждането на газопроводи с Туркменистан. Извън всякакво съмнение е, че този вариант е печеливш за Китай, още повече че се основава на фундаментален предишен опит: още през 1994 г. той подписва „Споразумение” с Казахстан за изграждането на газопровод с дължина от 3 000 км. Прави впечатление, че полагането на тръбата за него, заедно с необходимото оборудване е завършено в най-кратък срок. [39] Съобразявайки се с това, Пекин отпуска на Туркменистан безлихвен заем от 3 млрд. дол., който страната получава през 2008 г., веднага след подписването на споразумението по изграждането на газопровода. В него е отбелязано също, че Китай ще получава по 30 млрд. м³/год. в продължение на 30 години. [53] Основният мотив на Пекин е както да снижи зависимостта си от Русия, така и да използва възможността за по-тясно сътрудничество със страните от Централна Азия (в случая с Туркменистан). Така, през 2009 г. Туркменистан доставя на Китай само 1% от необходимото му количество на природен газ, а според някои наблюдатели, през 2015 г. Туркменистан доставя вече 80% от необходимото количество природен газ на Китай. [18]

Географски погледнато, газопроводът от Туркменистан за Китай, започва началото си от находището в Гедаим, преминава през територията на Узбекистан и Казахстан до гр. Хоргос на китайска територия, откъдето следва разклонение към втория западно-източен газопровод, започващ в провинция Синдзян. Дължината на газопровода е 1 800 км. Състои се от 3 паралелни линии – А, В и С, като всяка една от тях е с капацитет по 55 млрд. м³ газ/год. Линии А и В са завършени през 2008 г., като природният газ по линия А започва да тече през 2009 г., а по линия В – през 2010 г. За 2011 г. е известно, че по двете линии постъпват по 30 млрд. м³ газ/год. Строежът на линия С започва през 2012 г., като капацитетът ѝ се оценява на 25 млрд. м³ газ/год. Тя е завършена пред 2013 г., а е въведена в експлоатация през 2014 г.

През 2013 г. Си Дзинпин посещава Таджикистан, Узбекистан и Киргизстан като по време на неговото посещение се подписва договор за изграждането на допълнителна, нова, линия D с начало находището „Галкиниш”. Непосредствено след това следват двустранни договорености между Китай и Таджикистан (2014 г.) и Узбекистан (2013 г.) за изграждането на газопроводната линия D. По мнението на някои наблюдатели, тя е с обем от 30 млрд. м³ газ/год., а дължината ѝ е около 1 000 км. След изграждането на линия D, Китай ще получава общо 85 млрд. м³ газ/год. [54]

Характерен и съществен момент от газовата политика на Туркменистан е неговата безспорна настояща активност по реализирането на други два проекта – газопроводите *TAPI* и *API*, ходът на които е даден на Фигура 4. [55]

Както се вижда от Фигура 4, *TAPI* свързва Туркменистан, Афганистан, Пакистан и Индия. Общата дължина на газопровода е 1814 км, от които 214 км – на територията на Туркменистан, 774 км – на територията на Афганистан и 827 км – на територията на Пакистан, за да достигне до гр. Фазилка в Индия. [56, 57] Сега *TAPI* се счита като пряко продължение на идеята на Хилари Клинтън за „Нов път на коприната”, който тя анонсира през 2011 г. [42]

Фигура 4. Ход на газопроводите TAPI и IPI, според [55].

Първоначално, Туркменистан, Афганистан и Пакистан подписват „Споразумение за транспортиране”, към което през 2008 г. се включва и Индия. [57] След пускането в действие на TAPI по него ще се доставят до 33 млн. м³ газ/год., от които по 14 млн. м³ газ/год. ще бъдат предназначени за Пакистан и Индия, а Афганистан ще разполага с около 5 млн. м³ газ/год. [57], като заедно с той ще печели по 160 млн. дол. от транзитни такси. [25]

Очевидно, TAPI е безспорно изгоден за Туркменистан, който още през 1995 г. взема решение за построяването на газопроводи към други страни в рамките на стратегията му за икономическо развитие, без да се отказва и от възможността за изнася природен газ и за Русия. Понастоящем се планира износа на туркменски газ за Русия да бъде до 80 млн. м³ до 2024 г. [57] В настоящия момент Таджикистан финансира 85% от разходите по изграждането на TAPI, като на останалите три страни се падат по 5%. Не е за подминаване и факта, че Китай също желае да се включи във финансирането на газопровода в рамките на икономическия си коридор с Пакистан по ЕПЕП. [56]

От друга страна, газовата връзка на Иран с Туркменистан не е прецедент. Още през 1997 г. е изграден газопровод между двете страни, по който Иран получава по 8 млн. м³ газ/год. В рамките на очевидно задълбочаващото се търговско сътрудничество между двете страни, през 2010 г. е изграден още един газопровод, по който в Иран се доставят по 20 млн. м³ газ/год. Газопроводът е изграден за захранване на иранските северни провинции с природен газ. [57]

За разлика от TAPI, IPI осъществява газопреносна връзка между Иран, Пакистан и Индия. Той се реализира в посочения на Фигура 4 маршрут, защото Иран също разполага със значителни резерви от природен газ, което го прави вторият, след Русия, голям производител в света. Понастоящем се счита, че резервите на Иран от природен газ са с обем от 28.1 трлн. м³, което представлява 15.5% от световните запаси, а страната може да добива по 1.48 млн. м³ газ/ден, като максималният добив може да достигне до 530 млн. м³ газ/ден. Още по-важното е, че Иран не е зависим по никакъв начин от други страни за добива на природен газ на своя територия. Находището се намира в Южен Парс, а договореността между Иран и Пакистан за неговото изграждане е реализирана още през 1995 г. И тук, както и в

предходния случай, Индия се включва на по-късен етап от реализацията на проекта. Съгласно клаузите на договора, Пакистан се освобождава от транзитни такси, като ще получава по 60 млн. м³ газ/ден, а до Индия ще достигат по 90 млн. м³ газ/ден. [58] В допълнение, „Газпром” и „Бритиш Петролеум” също заявяват желание за участие в строежа на газопровода, също както и „Китайската газова и нефтена корпорация” (CNPC). [51]

От геоикономическа и геополитическа гледна точка географското положение на Иран прави напълно възможно връзката му с 15 стани от региона, което способства затова той да се превърне в желан икономически партньор. При това не може да бъде редуцирана ролята му на „свързващо звено” с региона на Близкия Изток, Персийския залив, Каспийско море и Централна Азия. От това естествено идва и заключението, че една от най-важните задачи на политическото ръководство на страната е поддържането на енергийната ѝ сигурност чрез увеличаване на износа на суров петрол и природен газ за страните от региона.

Конкретните стратегически цели на Иран могат да бъдат обобщени така:

- развиване на постъпателно добри политически и икономически отношения с Русия и Централна Азия, водещи до пребалансиране на влиянието на САЩ и запада в региона;
- извеждане на отношенията с Русия на качествено нов етап, чрез създаването на двустранен форум, под названието „Форум за износ на природен газ” (GECE), който по замисъл е сходен с OPEC и е формиран със задачата да координира действията на двете страни по добива и продажбите на природен газ както в, така и извън региона;
- задълбочаване на отношенията с Турция, Ирак и Пакистан като възможност за утвърждаването на Иран като незаобиколим фактор в регионалният политически дизайн, а от там и по-нататъшно задълбочаване на отношенията с Китай;
- неутрализиране на наложените от САЩ и Запада санкции. [58, 59]

Основните притеснения на Индия по отношение на двата проекта се коренят във виждането ѝ по повод на нестабилната политическа обстановка в Афганистан, както и по повод на изострените ѝ отношения с Пакистан, от който тя трябва да получава доставките на природен газ. Обобщено казано, Индия смята, че терористичните групи, действащи на територията на двете страни ще извършват терористични саботажии по протежението на TAPI и IPI. Що се отнася до Пакистан, например, Индия счита, че преминаването на газопровода през провинция Балучистан ще изостри допълнително отношенията между тях. Още по-крайното становище на Индия е, че тя не желае да бъде зависима от доставките на газ от Пакистан. [60] В този контекст, по мнението на някои анализатори, Пакистан се нуждае от доставките на природен газ в размер равен с този на Индия [51, 57, 61], за да поддържа непрекъснатия производствен режим на металургичните заводи за производство на мед, изградени с помощта на Китай в провинция Ангар. [61]

Разбирайки прекрасно състоянието на проблема със сигурността, афганистанското правителство взема решение да включи над 7 000 военнорслужещи в охраната, както на строежа, така и на експлоатацията на TAPI. То, очевидно, прави това, за да намали натиска и негативните оценки на международните си партньори. Заедно с това обаче, то е наясно, че талибаните и в момента командват от двете страни на границата с Пакистан. Очевидно, подобен ход ще накара правителството в Исламабад да предприеме подобни мерки. [56]

Шанхайската организация за сътрудничество (SCO) – път към по-нататъшното утвърждаване на Китай в региона на Централна Азия

Фигура 5 нагледно представя страните-членки на SCO [62] и ясно указва на това, че те представляват ядрото на Евразия. Поради тази причина, обединения от порядъка на SCO са изключително съществени от геополитическа и геостратегическа гледна точка.

Фигура 5. Страни-членки на SCO

Извън политическия поглед върху SCO, някои анализатори подчертават, че държавите, членуващи в нея, произвеждат 1/4 от глобалния БВП, а БВП на страните-членки ежегодно нараства с 4.85%, по данни от 2016 г. От друга страна, златните резерви на страните от SCO се оценяват на 4 трлн. дол., а 11% от чуждестранните инвестиции в света за 2016 г. отиват в страните-членки и страните-наблюдатели в SCO. Потокът от чуждестранни инвестиции в SCO е основната причина за откриването на 600 000 работни места/год. Във връзка с тези данни е необходимо да се подчертае, че в тях не са включени тези за Китай, поради това, че правителството в Пекин не ги публикува. [63]

От политическа гледна точка, SCO е моделна *хибридна система* за регионално партньорство, началото на което е заложено още през 2001 г. с основната задача да се постигне регионална сигурност и стабилност, посредством мултифункционално икономическо коопериране, което е универсален принцип на междудържавните отношения. [63] Още през 1996 г. се създава форматът „4+1“, в който влизат 4 страни – Русия, Казахстан, Киргизстан и Таджикистан, към които се присъединява и Китай. [18] Това обединение по-късно е наречено „Шанхай-5“, което очевидно е в основата на SCO. През 1997 г. се подписват ред договори между страните-членки на „Шанхай-5“, на основа на съвещанието, проведено в Шанхай година по-рано. [64]

Поставянето на регионалната сигурност в центъра на организацията става по настояването на Китай, за който основна задача е справянето с трите дявола: тероризма,

екстремизма и сепаратизма[25]. Виждането на Китай е, че икономическото взаимодействие е допълнителен и стабилизиращ фактор в Обединението[63]. Във връзка с това, както посочват някои данни, товарооборотът на Китай в рамките на „Шанхай-5” за 1996 г. е 674 млн. дол., като през 2014 г. той е вече, в рамките на *SCO*, от порядъка на 1 041 млн. дол., като в това число не са включени данните за Туркменистан и Таджикистан, което ги занижава чувствително. Към 2018 г. общият брой документи, ратифицирани в организацията, във връзка с икономическата ѝ дейност са 122, като са обхванати сферите на пазарните отношения, банковото дело, финансовата и инвестиционната активност, производството на широк спектър стоки и артикули, селското стопанство, туризма и културата. За да се реализират споменатите насоки в *SCO* са разработени 30 механизма за партньорство, съпроводени от подписването на разностранни по обема си договорености, регулиращи отношенията между страните в тях. [65]

Включването на Индия, Иран и Пакистан като наблюдатели, а след това и като членове на *SCO* е начин за повишаване нивото на регионалната стабилност, без привличането на извън регионални партньори. Очевидно, *индиректният замисъл на начинанието е стабилизирането на Афганистан*, което е съпроводено от няколко посещения на високопоставени китайски представители в страната през 2014/2015 г. [25] От друга страна, тази стъпка е и начин за задълбочаване на отношенията между Афганистан и Пакистан, което се отразява и на по-нататъшното разрешаване на въпросите за регионалната стабилност, както и за байпасиране на негативни сценарии, свързани с провинция Синдзян.

Интересен момент в развитието на *SCO* е надсловът на заседанието на организацията, проведено в Китай: **„Голямата азиатска седморка”**, което много напомня на G-8, но и е много тънко поднесен нюанс към международната общност. Подобен надслов разкрива също и това, че Китай съвсем не гледа с подозрителност и съмнение членството на Русия в *SCO*, напротив. За него тя е изключителна възможност за недопускането на САЩ в региона на Централна Азия, както и на техните сателити, например Япония. [66] Независимо от това обаче, Пекин ясно съзнава, че дипломатическото и икономическо блокиране на отношенията с Русия не са позитив, а, от друга страна, се стареа да намали до минимум нейното влияние както в Централна Азия, така и в *SCO*, като цяло. Имайки предвид стратегическата важност на отношенията между Китай и Русия, Си Дзинпин съвсем наскоро (2017 г.) декларира, че те не са конкуренти, както по повод на *SCO*, така и по повод на *ЕПЕП*. В интервю, дадено за агенция ТАСС, той подчертава, че Китай е в подготовка на ново споразумение за икономическо и пазарно сътрудничество с Евразийския Икономически Съюз (*ЕИС*), чиято цел е разкриването на съвместни проекти в сферата на двустранния икономически обмен, както и за издигане на инвестиционното равнище между двете страни. [63]

Все в рамките на този контекст, основната цел на Пекинската среща е ***създаването на производствени клъстери*** на базата на високоефективни технологии. Тяхната специфична задача е и усъвършенстването на начините за първична и вторична преработка на природни суровини за получаването на различни високо технологични материали от тях. [63]

Иран, воден основно от икономически подбуди, които са напълно разбираеми, също не възразява на евентуално пълноправно участие в *SCO*. Напротив. От друга страна, Иран много ясно осъзнава интересите на Русия и Китай към него, като пресметливо и внимателно използва географското си положение в дипломатическите и икономическите инициативи с участието на Русия и Китай, като основната геостратегическа цел на Иран е същественото ограничаване на ролята на САЩ в региона. В хода на постепенното и последователното реализиране на тази стратегия, Техеран не отказва страната му да бъде приета като наблюдател в *SCO* през 2005 г., което става на заседанието на организацията в Астана (Казахстан). Не минава кой знае колко време, когато през 2010 г. външният министър на Русия Сергей Лавров, на заседанието на *SCO* в Ташкент (Узбекистан) настоява за по-бързото приемане на Иран в Организацията, което, според него, ще доведе до сформирването на

„позитивен алианс” . [67] С тази стъпка Русия дава знак за формирането на **мошен стратегически триъгълник Русия-Иран-Китай**, който, според изтъкнатият геостратег Збигнев Бжежински, ”е най-опасният сценарий” за САЩ, защото подобен алианс е „антихегемонистка коалиция, скрепена не от идеология, а от общо усещане за несправедливост”. [68]

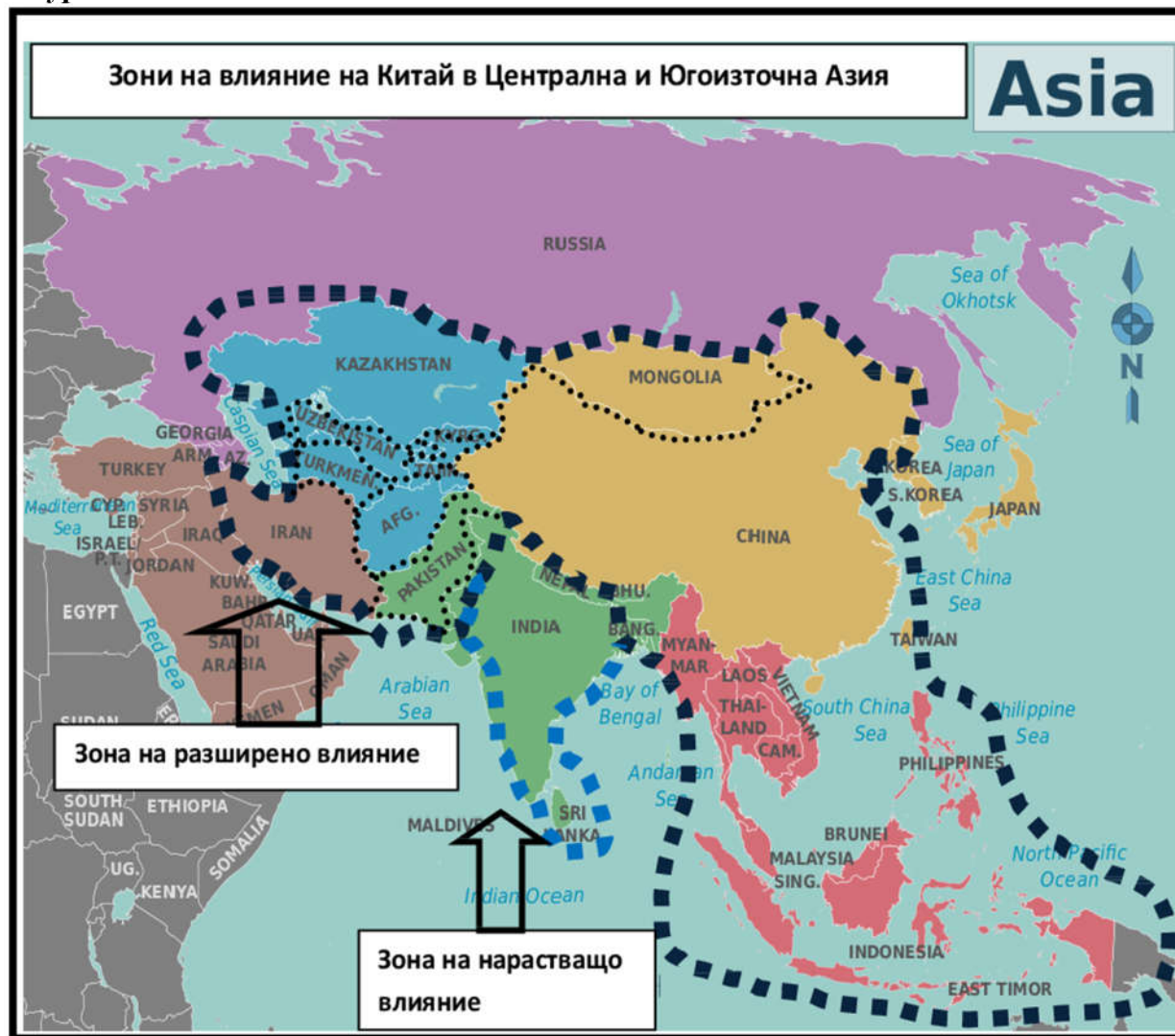
За Русия това е стратегически удобен вариант, защото ще ѝ даде възможност за достъп до топлите води на океана, а Китай ще бъде удовлетворен както от затрудняването на индийските претенции за регионално лидерство, така и от възможността за директен поглед към Ормузкия проток, което ще му даде изключителния шанс да заобиколи, или поне да намали, проблемите си около протока „Малака”, както и да му осигури достатъчно степени на свобода за разрешаване на реалните проблеми в Южнокитайско море. Но, големият печеливш в случая е Иран, който търси всестранни възможности да преодолее американските и западните санкции, а заедно с това, съюзът му с Русия и Китай ще му даде възможност да реализира енергийната си програма, в това число и изграждането на нови ядрени мощности за мирни цели. *От глобална гледна точка*, формирането на подобен стратегически триъгълник с два мощни върха – Русия и Китай, ще оказва и възпираща роля на Иран, а от там и косвено въздействие върху Близкия Изток, в който и Русия, и Китай имат определени геополитически и геостратегически интереси: Русия - заради Сирия и другите арабски държави в региона, заедно с Израел, а Китай - заради своята енергийна диверсификация. Ето защо, от особена важност за Китай са добрите отношения с Русия и по повод на Близкия Изток, както и по повод на неговата разширена икономическа политика в тази нестабилна и изменчива съвкупност от държавни субекти. От вътрешно политическа гледна точка, с поддържането на стратегически добри и дългосрочни отношения, Китай ще си осигури етническо спокойствие и стабилност в Синдзян, което е от изключителна важност за реализирането и на регионалната, и на националната програма за развитието на страната до 2050 г.

Както се вижда от Фигура 6, Китай си осигурява 2 типа зони на влияние. Едната – зона на разширено влияние и другата – зона на нарастващо влияние.

Зоната на разширено влияние обхваща две широки по географски и икономически обхват области – Централна и Югоизточна Азия , които реализират осъщественият от Китай стремеж за стратегическа дълбочина, понятие, въведено от турския геостратег акад. проф. Ахмет Давутоглу в неговия фундаментален труд, носещ същото заглавие. [69] Така Централна Азия се оказва геостратегическо предимство на Китай към Русия, Турция и Европа, историческото и икономическото влияние в Югоизточна Азия е *conditio sine qua non* за влияние върху Северна и Южна Корея, Япония и Австралия, както и очевидно улеснената способност за разрешаване на противоречията в Южнокитайско море и, по-специално, на геополитическият възел „проток „Малака” като път за снабдяването на Китай с енергийни източници, от които той така много се нуждае. От друга страна обаче, енергийната си сигурност Китай удовлетворява от проектите си с Централна Азия, а заедно с това осъществява и така необходимата му стратегия ако не за байпасиране, то поне за облекчаване на морските пътища за доставка на енергийни източници.

Както може да се види от Фигура 6, именно морският път се оказва и естественият начин за влияние и върху Югоизточна Азия, и върху Япония, и върху Австралия. Ето защо, в интерес на Китай е да развива и гражданския, и военноморския си флот за реализиране на посочената стратегия. Фигура 6 представя зоналното разпределение на влиянието на Китай в Централна и Югоизточна Азия.

Фигура 6. Зони на влияние на Китай в Азия

Индия би могла да бъде дефинирана като **зона на нарастващо влияние**, независимо от противоречията между нея и Китай. Подобна стратегия на формиране на такава зона, би дала ценната възможност за влияние в акваторията на Индийския океан, колкото и невъзможно да изглежда това сега, а наред с това би облекчило и отношенията между Пакистан и Индия, колкото и Индия се старая да привлече Иран в ролята му на стратегически партньор, чрез инвестирането в различни пристанищни проекти.

Русия – постоянен и мощен фактор в Централна Азия

След разпадането на СССР през 90^{-те} години на 20 век Русия изцяло загубва влиянието си в страните от Централна Азия и в политически, и в икономически, и във военен аспект. Това е пряко следствие от провежданата от Борис Елцин политика на трайно дистанциране от централно азиатските републики, влизаци в състава на СССР, което се съпровожда от декларирането на политическа и военна неподкрепа. [70] В резултат на това, страните от Централна Азия са подложени на дълбоки процеси на дестабилизация, в резултат на които Таджикистан не успява да запази гражданския мир в страната. В същия период Казахстан успява да проведе масирани стъпки към широко икономическо либерализиране, съпроводено с привличането на чуждестранни инвестиции, ускорена приватизация и придобиване от много западни компании на значителна част от залежите на суров петрол в страната, особено по шелфа на Каспийско море. За разлика от него, Узбекистан и Туркменистан се въздържат от прибързана либерализация, като те не продават на чужди компании стратегическите си

икономически обекти, което води до запазване на държавния монопол върху икономиката. През 1993 г. Узбекистан и Казахстан подписват „Договор за задълбочаване на икономическото сътрудничество 1994-2000 г.“, а през 1994 г. Казахстан, Узбекистан и Киргизстан подписват „Договор за създаване на единно икономическо пространство“. През 1995 г. те създават местен съвет по отбрана с цел да координира взаимодействието на страните с НАТО. През същата година се създава и централно азиатски батальон с участието на 3^{те} страни, като негови военни преминават обучение по програмата „Партньорство за мир“. [71] При подобно състояние на нещата става съвсем очевидно, че държавите от Централна Азия се намират в състояние на перманентен вакуум, предизвикан основно от изтеглянето на руската политическа, икономическа и военна подкрепа от региона.

Появата на Евгений Примаков на руската политическа сцена е характеризирано от водещи анализатори като „повратен момент“ в руската политическа история. Водещата характеристика за подобно заключение се базира основно на вниманието на Примаков към региона на Централна Азия и на Близкия Изток. [72, 73] Както отбелязват други анализатори със заемането на Примаков на поста външен министър, Русия поставя и началото на интензивни контакти с Пекин, което сега би могло да се означава с понятието „рекалибриране“. [6]

Независимо от тези фундаментални външно политически промени, до 1999 г. паричните обеми на товарооборота на страните от Централна Азия с Русия се свиват още 2 пъти – от 7.2 млрд. дол. (през 1996 г.) до 3.7 млрд. дол. (през 1999 г.), което е явно указание за това, че фрагментацията на пост-съветското пространство продължава. [74]

Незаобиколим факт е също така, че с идването на власт на Владимир Путин, политиката и отношението на Русия със страните от Централна Азия се променят коренно. Както маркират някои наблюдатели, Путин гледа на региона като на колективно и цялостно образувание, но, заедно с това, *Русия залага и на процес на деагрегиране* на региона, посредством иницирането на двустранни договорености [51], което, между впрочем, е и същността на китайската политика към него. На тази основа, икономическите отношения на Русия с бившите централно азиатски републики бележат възходящо развитие. Така, за 2000 г. стокооборотът между тях е в размер на 8 млрд. дол., а през 2006 г. той е вече 33 млрд. дол. [75]

Независимо от това обаче, основен икономически партньор на страните от Централна Азия си остава Китай, както може да се види от данните на Фигура 7, публикувани в анализ на аналитичния център „Стратфор“, САЩ. [76]

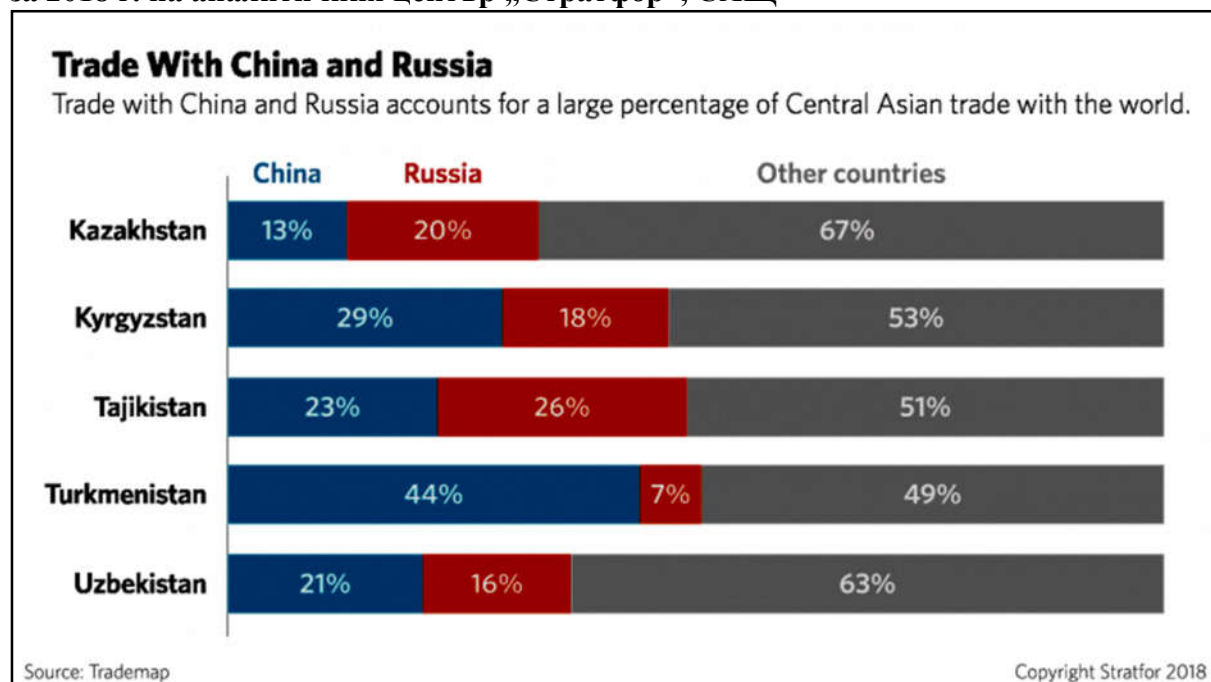
Както съвсем ясно проличава от Фигура 7, през 2018 г. Китай запазва икономическото си присъствие в региона на Централна Азия, а Русия показва по-голям пазарен дял в отношенията си с Казахстан и Таджикистан, следвани от Киргизстан, Узбекистан и Туркменистан. Наред с това се забелязва още една характерна тенденция: почти половината от пазарния дял на Русия и Китай се пада на търговския обмен със страните от региона. Изключение от това прави Туркменистан, при който делът на стокообмена с Китай и Русия (51%) е по-голям от този с другите страни в света, който е 49%.

Изводите, от данните на Фигура 7, биха могли да изглеждат така:

- Китай и Русия ще продължават да бъдат предпочитани икономически партньори и по географски, и по геоикономически съображения.
- Пазарът на страните от Централна Азия продължава да бъде регионално затворен, но тенденцията на „отваряне“ към света ще продължи да се развива бавно, но постъпателно в рамките на стратегическите инициативи – *Евразийски икономически съюз и ЕПЕП*.
- Русия ще запази водещото си присъствие в областта на регионалната стабилности военно-техническото сътрудничество. Основания за подобно заключение дава фактът,

че в палитрата от стоки, които Русия изнася за Казахстан, например, съществува една последна стокова единица в списъка от артикули със „секретен код”, която е на стойност 8 073 060 дол., и която бележи увеличение от 5 933 290 дол. за 2017 г., в сравнение с 2016 г. , когато нейната стойност е била в размер на 2 139 770 дол. [77] Тази тенденция се запазва и за другите страни от пост-съветското пространство, което може да се види от данните, публикувани в [78].

Фигура 7. Пазарни отношения на страните от Централна Азия с Китай и Русия (в %) за 2018 г. на аналитичния център „Стратфор”, САЩ

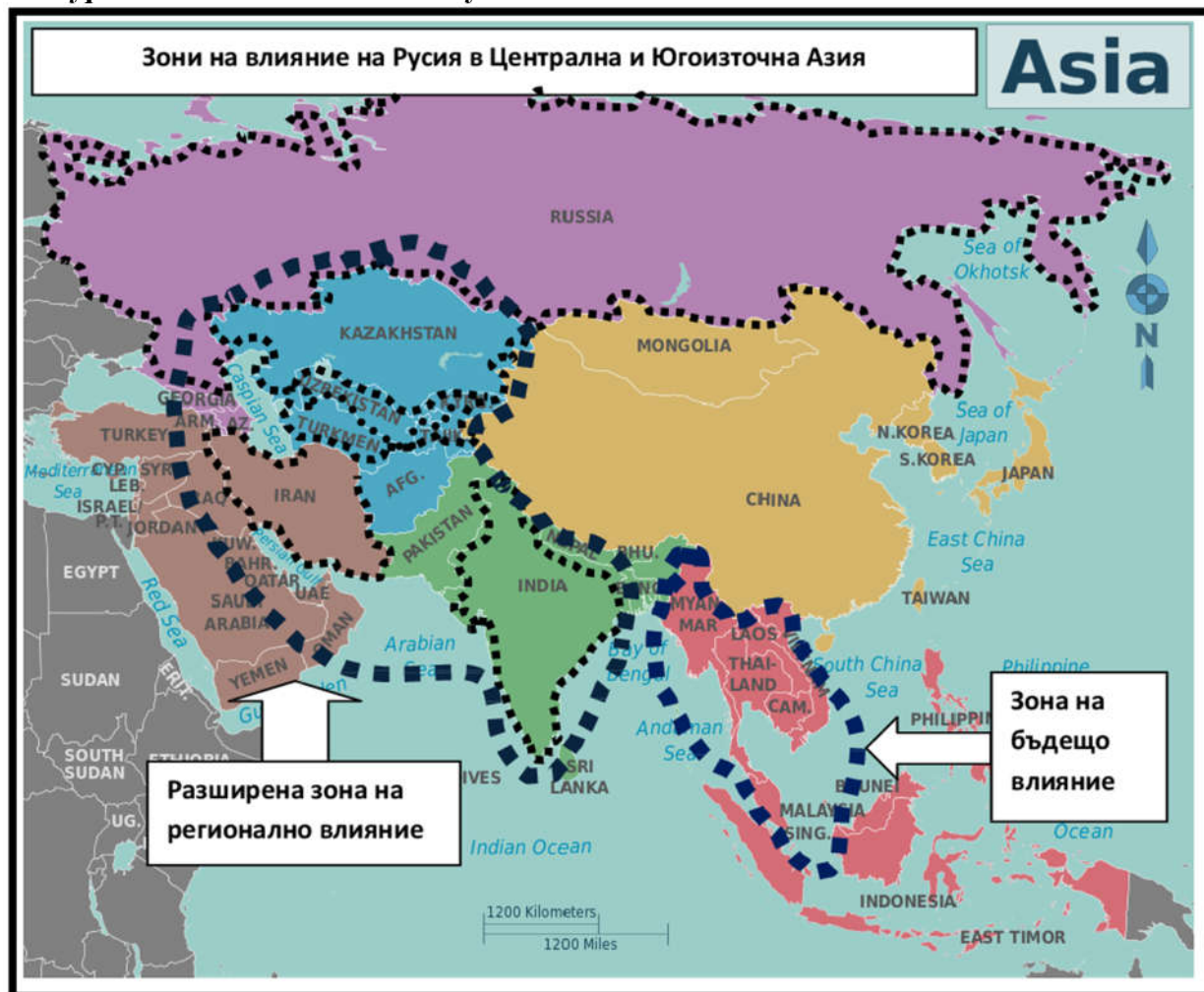
Независимо от това, основата на руското лидерство в страните от Централна Азия е реализирането и дълготрайността във времето на *Евразийския икономически съюз (ЕИС)*.

За формирането му става ясно през 2015 г., но предисторията на *ЕИС* говори, че още през 1994 г. президентът на Казахстан Назърбаев, на лекция пред студенти в Москва, издига идеята за създаването на Евразийски съюз с цел формиране на общ пазар между Русия и държавите от Централна Азия, както и установяването на обща политика по сигурността. За съжаление, както често се случва, нито обръщението, нито предложението в него са чути от лидерите. [7] Това става едва през 2009 г., когато лидерите на Русия, Беларус и Казахстан се договарят за създаването на общо икономическо пространство. Тази договореност става реалност през 2010 г., като задачата е да се издигне на ново ниво междудържавното регионално сътрудничество по пътя на задълбочаването на икономическото сътрудничество между тях. [79] По-късно Владимир Путин – в качеството си на премиер-министър на Русия – уточнява, че създаването на общо икономическо пространство не е форма на възраждане на СССР , а е различен механизъм на отношенията между страните. Статията на Путин е забелязана от Александър Лукашенко, който, включвайки се в дискусията, обобщава, че именно този е верният път за развитие на страните от пост-съветското пространство. Назърбаев, като „баша” на идеята, естествено взема отношение по въпроса, като подчертава полезността на технологичното коопериране между страните от региона със САЩ, ЕС и Китай. Той даже предлага и конкретна програма за това. [7] По-късно, през 2012 г. се създава и Евразийската икономическа комисия (*ЕИК*). През 2014 г. в столицата на Казахстан Астана, лидерите на Русия, Беларус и Казахстан, в присъствието на колегите им от Армения и

Киргизстан, се договарят за създаването на *ЕИС*, към който се присъединяват по-късно и те. [79]

По този начин, влиянието на Русия в региона на Централна Азия, заедно с това в Иран и Индия оформя *зона на разширено регионално влияние*, и още една зона - на *бъдещо влияние*, обхващащо страните от *ASEAN*, както е показано на Фигура 8.

Фигура 8. Зони на влияние на Русия в Азия

Очевидно, развитието на двете зони в бъдеще ще утвърди ролята на Русия в региона на Азия, което обаче не означава, че така фиксирани зони могат да се превърнат в зони на съперничество с Китай.

Напротив.

Русия си дава много ясна сметка за икономическата мощ на Китай както в Азия, така и извън нея. Ако тя, евентуално, се изкуши от създаването на подобни зони на съперничество, тя задължително ще претърпи стратегически загуби, основно поради историческа и културна несъвместимост с държавите, влизайки в техния обсег. Разбирайки това, Русия стратегически ще редуцира влиянието си в тях и няма да си позволи каквито и да са проблеми с Китай. Единственото, което може да направи е да засили доставките си на съвременни военни системи за отбрана, които да осигурят сигурността на страните от региона в разширената бъдеща зона на влияние. Осъществяването на подобна стратегия е най-доброто, което Москва може да реализира твърдо до 2050 г. Подобна стратегия е напълно реалистична и не противоречаща на историческия момент на залез на американската

световна хегемония, вакуумът от който - в сферата на отбраната и военните технологии - може в твърде голяма степен да бъде зает от нея. Няма база за спор, че и в момента, а и за в бъдеще, военно-промишленият комплекс на Русия ще претърпи бурно развитие.

От икономическа гледна точка, продажбата на изделия за отбрана зад граница, ще позволи на Русия по качествено нов начин да подобри социално-икономическия статус на населението на страната чрез реализирането на мащабни социални програми. Погледнато в първо приближение, Русия вече е започнала реализирането на подобна стратегия. Остава да я задълбочи, което тя задължително ще направи.

Независимо от това, че основен е военният вектор на руската стратегия за развитие, то той не е единствен.

Излизането на Русия в района на Персийския залив - чрез Иран и на Индийския океан - чрез Индия ще й даде възможност за излизане на топли морета и естествено разширяване на икономическите и пазарните й възможности.

От друга страна, Югоизточна Азия - като зона на бъдещо влияние – ще даде на Русия **стратегическа преднина** и влияние върху процесите и решаването на проблемите в Южнокитайско море, което ще издигне на по-висок етап отношенията й с Китай, които могат да се придвижат извън границите на сегашното „стратегическо партньорство”. С навлизането в подобна зона, Русия може да засили качествено и дипломатическата си преса върху Япония, което би имало положителна роля за намаляването на нейните регионални апетити. Едно обаче е кристално ясно: че независимо от очертаните зони на руско разширено и бъдещо влияние, лидер в района на Югоизточна и Южна Азия ще остане Китай.

България и страните от Централна Азия

Както може да се предположи, стокооборотът на България със страните от Централна Азия е твърде скромнен в парично изражение. Данните от него, за 2019 г., подреждат страните от региона, както следва: Казахстан (37.74 млн.дол.) >Узбекистан (22.31 млн.дол.) >Туркменистан (4.21 млн.дол.) >Киргизстан (2.51 млн.дол.) >Таджикистан (551.78 хил. дол.).[80] От друга страна, за същата 2019 г., стокооборотът на България с Германия е в размер на 4.93 млрд. дол., следвана от Румъния (2.91 млрд. дол.), Италия (2.45 млрд. дол.), Турция (2.25 млрд. дол.) и Гърция (2.25 млрд. дол.). Очевидно, невъзможността, или нежеланието, за осигуряване на подходяща логистична подкрепа води да наблюдаваната пазарна ориентация на страната. На фона на стокооборота с някои европейски и балкански страни, този с Китай и Русия, например, е твърде незначителен. С Китай, за 2019 г., той е в обем от 913 млн. дол., а с Русия е още по-нисък – 583 млн. дол. [80] При това положение, естествено се налага изводът, че България няма подходяща пазарна политика към тези две страни, които свръх всичко останало, са изключително просторни пазари.

Както посочват данните в *TRADING ECONOMICS*, за 2020 г. търговския дефицит на България е 461.6 млн. лв. (по данни за м. юни, 2020 г.), сравнени със същият период на 2019 г. Вносът в страната е намалял с 6.9%, като намалението от внос от държавите в ЕС е 7.4%, а от страните извън ЕС – 6.2%. За същият период, износът спада с 7.2%, като този към страни от ЕС спада с 18.1%, а към страни извън ЕС – с 0.9%. Ясно е, че икономиката на България е в криза, съпътствана от неадекватна пазарна политика.

Още по-обезпокоителни са данните от износния асортимент на България. Дори и бегъл поглед показва, че **страната ни основно изнася минерални суровини и метали**, и то в твърде големи парични изражения.

Например, за 2018 г. от България е изнесена рафинирана мед на стойност 3.01 млрд. дол., руди и рудни концентрати – в размер на 691.73 млн. дол., алуминий – 489.32 млн. дол., цинк – 311.76 млн. дол., олово – 198.94 млн. дол., калай – 2.17 млн. дол. и никел – 355.32 хил. дол. [80] Все в тази посока са и данните от износа на различни минерални суровини и нефтени деривати, чиято стойност е в размер на 3.01 млн. дол.

Ако тази негативна тенденция се запази, не след дълго страната ни ще бъде заплашена от недостиг на основни за промишлеността и електрониката метали, а това може да доведе до задълбочаване на структурната икономическа криза, която се наблюдава перманентно в страната. **Възможен изход е** бързото стратегическо възраждане на фината електронна промишленост чрез привличането на обемни чуждестранни инвестиции, както и чрез изграждането на съвместни предприятия с участието на страни в (и извън) ЕС. Подобна стъпка е отчайващо наложителна, за да може България да посрещне онова, което сега лека-полека се прокрадва. То носи работното название **РЕСУРСЕН НАЦИОНАЛИЗЪМ**, който е подробно разгледан от автора в [81].

Изводът, който естествено се налага е, че България въпиющо се нуждае от основно преразглеждане на икономическата си политика. Колкото повече се забавя този процес, толкова повече икономическата агония на страната ще се задълбочава, защото стратегическата **икономическа политика по никакъв начин не се свързва със съществуващите, или пък с оформящите се, световни тенденции.**

Доколкото се отнася до страните от Централна Азия, обобщените данни за тях водят до **следните възможни изводи:**

1. Две от страните в Централна Азия – Киргизстан и Таджикистан – внасят минерални суровини и нефтени деривати на стойност 901.42 млн. дол. и 241 млн. дол, съответно, което може да служи като указание за недостиг от тях.

2. Характерен момент в структурата на вноса на другите страни от региона е, че най-голям дял в него се пада на машинно оборудване от най-различен вид, към който спада и оборудването за ядрената промишленост за мирни цели. Така, по това перо, водещ е Казахстан с 8.17 млрд. дол, следван от Узбекистан с 5.61 млрд. дол., Киргизстан – с 474.99 млн. дол. и Туркменистан – с 462 млн. дол. От данните е ясно, че стойности с подобен размер биха могли да указват за провеждане на политика, свързана с развитието както на различни производствени мощности, така и за развития на ядрената енергетика на страната с възможната стратегическа цел, насочена към създаването на единна енерго-снабдителна система на страните от региона, колкото и илюзорно да изглежда това днес.

3. От данните за вноса на страните от Централна Азия може да се оформи и още едно важно заключение, а именно: четири от тях внасят различно ж.п. оборудване, което в парично изражение изглежда така: Казахстан – 2.33 млрд. дол., Узбекистан – 2.14 млрд. дол., Таджикистан – 18.3 млн. дол., и Туркменистан – 158 млн. дол. Очевидно, данните са в съзвучие със заключението, че регионът, поради своята географска затвореност, играе ролята на коридор и път за осъществяване не само на китайският мегапроект *ЕПЕП*, но и като начин за облекчаване на междудържавната търговия. В тази посока, **България не прави почти нищо за развитието на ж.п. транспорта си**, независимо от полезността му както в рамките на *ЕПЕП*, така и поради факта, че страната ни е удобен транспортен коридор от Турция към Централна и Западна Европа.

В заключение: За момента, България би могла да извоюва благоприятни икономически ниши сред страните от Централна Азия в две направления. Едното: износ на лекарствени препарати и продукти, и другото – износ на хранителни и основно на млечни продукти. И от двата асортимента, регионът на Централна Азия има ,и ще има, нужда.

БИБЛИОГРАФИЯ

- [1] Paulo Duarte, "CENTRAL ASIA: THE BENDS OF HISTORY AND GEOGRAPHY", Rev. Relac. Int. Estateg. Segur. 9 [1] (2014) 21-35.
- [2] Кноема, (<https://knoema.com/>).
- [3] The Observatory of Economic Complexity, (<https://atlas.media.mit.edu/en/>).
- [4] Halford Mackinder, "The geographical pivot of history", Geographical Journal 23 [4] (1904) 421-444.
- [5] Jacqueline Lopour, "GEOPOLITICS AT THE WORLD'S PIVOT: EXPLORING CENTRAL ASIA'S SECURITY CHALLENGES", Centre for International Governance Innovation 80 (2015) 1-24.
- [6] Нандан Унникришнан, Ума Пурушотхаман, "Подходы Индии к многостороннему сотрудничеству и евразийским институтам", Валдайские записки 98 (2019) 1-16. [Nandan Unnikrishnan, Uma Purushothaman, "Podhody Indii k mnogostoronnemu sotrudnichestvu i evraziyskim institutam", Valdayskie zapiski 98 (2019) 1-16.]
- [7] Ruslan Dzarasov, "Russian neo-revisionist strategy and the Eurasian Project", Cambridge Journal of Eurasian Studies 3P7NAR (2017) 1-15.
- [8] Збигнев Бжежински, "Голямата шахматна дъска: Американското превъзходство и неговите геостратегически императиви" София (1997) стр. 40. [Zbignev Bzhezinski, "Golyamata shahmatna daska: Amerikanskoto prevazhodstvo i negovite geostrategicheski imperativi" Sofia (1997) str. 40.]
- [9] Игорь Кефели, Дмитрий Кузнецов, "Евразийский вектор глобальной геополитики" Санкт Петербург (2018) стр. 57. [Igor Kefeli, Dmitriy Kuznetsov, "Evraziyskiy vektor globalnoy geopolitiki" Sankt Peterburg (2018) str. 57.]
- [10] Пак там, стр. 148.
- [11] Пак там, стр. 151-153.
- [12] Збигнев Бжежински, "Изборът: глобално превъзходство или глобално лидерство", София (2004). [Zbignev Bzhezinski, "Izborat: globalno prevazhodstvo ili globalno liderstvo", Sofia (2004).]
- [13] Пак там, Изборът, стр.11.
- [14] Пак там, Изборът, стр. 19.
- [15] Цит. по [8], стр. 145.
- [16] Цит. по [8], стр. 65.
- [17] Цит. по [8], стр. 151.
- [18] Uuriintuya Batsaikhan, Marek Dabrowski, "Central Asia — twenty-five years after the breakup of the USSR", Russian Journal of Economics 3 [3] (2017) 296-320.
- [19] Цит. по [8], стр. 143.
- [20] Цит. по [8], стр. 150.
- [21] Цит. по [8], стр. 152.
- [22] Цит. по [8], стр. 153.
- [23] В. Zh. Somzhurek, А. М. Yessengaliyeva, Zh. М. Medeubayeva, В .К. Makangali, "Central Asia and regional security", Communist and Post-Communist Studies 51 [2] (2018) 161-171.
- [24] Ирина Комиссина, "Размышления после саммита ШОС: новые реалии, новые перспективы", ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ 1 [34] (2016) 68-88.[Irina Komissina, "Razmishlenia posle sammita SOS: novie realii, novie perspektivi", PROBLEMI NATSIONALNOY STRATEGII 1 [34] (2016) 68-88.]

- [25] Craig Oliphant, Simon Mills, Ivan Campbell, Bernardo Mariani, Maija Paasiaro, Tang Xiaomin, "Central Asia at a crossroads: Russia and China's changing roles in the region and the implications for peace and stability", Royal United Services Institute (RUSI) 1-36 (2015).
- [26] Bobo Lo, "Frontiers New and Old: Russia's Policy in Central Asia", *Russie. Nei. Visions* 82 (2015) 1-25.
- [27] Акрам Умаров, "Участие Ирана в стабилизации Афганистана после 2001 г.", *Проблемы национальной стратегии* 3 [42] (2017) 73-89. [Akram Umarov, "Uchastie Irana v stabilizatsii Afganistana posle 2001 g.", *Problemy natsionalnoy strategii* 3 [42] (2017) 73-89.]
- [28] Владимир Парамонов, Алексей Строков, Олег Столповский, "Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность" Бишкек (2008) стр. 119. [Vladimir Paramonov, Aleksey Strokov, Oleg Stolpovskiy, "Rossia i Kitay v Tsentralnoy Azii: politika, ekonomika, bezopasnosty" Bishkek (2008) str. 119.]
- [29] Пак там, стр. 120.
- [30] Пак там, стр. 121.
- [31] Michael Clarke, "China and the Uyghurs: The "Palestinization" of Xinjiang?" *Middle East Policy* 22 [3] (2015) 127-146.
- [32] Naveed Elahi, "CHINA-PAKISTAN ECONOMIC CORRIDOR. Security Threats & Solutions: A Strategy", (2015) 1-24.
- [33] Q. Siddique, "Deeper than the Indian Ocean ? An analysis of Pakistan-China relations", *SISA Report*, Oslo 16 (2014).
- [34] Zahid Hussain, "The China-Pakistan Economic Corridor and the New Regional Geopolitics", *Asia Visions* 94 (2017) 1-28.
- [35] Dhruvajyoti Bhattacharjee, "China Pakistan Economic Corridor (CPEC)", *SSRN Electronic Journal* (2015) 1-15.
- [36] Proceedings of One-Day International Seminar, "Pakistan-China Relations in the Changing Regional and Global Scenario", (2015) 1-139.
- [37] Лъчезар Радев, "„Един пояс , един път” Част I: Китайско-пакистански икономически коридор", *Понеделник* 3 [4] (2019) 84-99. [Lachezar Radev, "„Edin poayas , edin pat” Chast I: Kitaysko-pakistanski ikonomicheski koridor", *Ponedelnik* 3 [4] (2019) 84-99.]
- [38] Цит. по [28], стр. 125.
- [39] Petar Kurečić, "The New Great Game: Rivalry of Geostrategies and Geoeconomies in Central Asia", *HRVATSKI GEOGRAFSKI GLASNIK* 72 [1] (2010) 21 – 48.
- [40] Dina Spechler, Martin C. Spechler, "Uzbekistan among the great powers", *Communist and Post-Communist Studies* 42 [3] (2009) 353-373.
- [41] Yelena Zabortseva, "From the "Forgotten Region" to the "Great Game" Region: On the Development of Geopolitics in Central Asia", *Journal of Eurasian Studies* 3 [2] (2012) 168-176.
- [42] J. Stapleton Roy, "Sino-Russian Relations in a Global Context", *The National Bureau of Asian Research*, 66 (2017) 37-49.
- [43] Andrew C. Kuchins, "What is Eurasia to US (the U.S.)?", *Journal of Eurasian Studies* 9 [2] (2018) 125–133.
- [44] Лъчезар Радев, "„Един пояс, един път” – геополитически перспективи и предизвикателства", *Понеделник* 5- 6 (2019). [Lachezar Radev, "„Edin poayas , edin pat” Chast I: Kitaysko-pakistanski ikonomicheski koridor", *Ponedelnik* 3 [4] (2019).]
- [45] Stephen Blank, "Whither the New Great Game in Central Asia?", *Journal of Eurasian Studies* 3 [2] (2012) 147-160.
- [46] Alvin C. Chua, "One Belt One Road and Opportunities", *Center for Financial Stability* (2017) 1-61.
- [47] Nicola P. Contessi, "Central Asia in Asia: Charting growing trans-regional linkages", *Journal of Eurasian Studies* 7 [1] (2016) 3–13.
- [48] Цит. по [28], стр. 26.

- [49] К. А. Кокарев, А. В. Губин, И. Ю. Фролова, И. Н. Комиссина, В. Л. Сведенцова, М. С. Зеленкова, Ю. А. Крячкина, Л. В. Гладченко, Б. М. Волхонский, "Политика Китая в Азии и интересы России", Проблемы национальной стратегии 5 [44] (2017) 11-53. [K. A. Kokarev, A. V. Gubin, I. Yu. Frolova, I. N. Komissina, V. L. Svedentsova, M. S. Zelenkova, Yu. A. Kryachkina, L. V. Gladchenko, B. M. Volhonskiy, "Politika Kitaya v Azii i interesy Rossii", Problemy natsionalnoy strategii 5 [44] (2017) 11-53.]
- [50] Marlene Laruelle (Red.), "China's Belt and Road initiative and its impact in Central Asia", Nazarbaev University (2018) 1-170.
- [51] Qamar Fatima, Sumera Zafar, "New Great Game: Players, Interests, Strategies and Central Asia", A Research Journal of South Asian Studies 29 [2] (2014) 623-652.
- [52] Иветта Флорова, "Экономическая политика КНР в Синьцзян-Уйгурском автономном районе в контексте интересов стран Центральной Азии", ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ 4 [25] (2014) 65-85. [Ivetta Florova, "Ikonomicheskaya politika KNR v Sinytzyan-Uygurskom avtonomnom rayone v kontekste interesov stran Tsentralnoy Azii", PROBLEMI NATSIONALNOY STRATEGII 4 [25] (2014) 65-85.]
- [53] Цит. по [28], стр. 133.
- [54] Simon Pirani, "Central Asian Gas: prospects for the 2020s", Oxford Institute for Energy Studies OIES PAPER: NG 155 (2019) p. 32.
- [55] Interfax Global Energy, (<http://interfaxenergy.com/gasdaily/article/1741/tapi-sales-deal-imminent-but-pipeline-far-from-certain>).
- [56] H. Sodhi, "PIPELINES OF INDIA'S ENERGY SECURITY", Centre for Air Power Studies, India (2016) 1-4.
- [57] Konur Kocak, "TAPI natural gas pipeline project Boosting trade and remedying instability?", European Parliamentary Research Service PE 593.554 (2016) 1-12.
- [58] Bijan Khajepour, "THE ROLE OF ECONOMIC & ENERGY RELATIONS WITH TURKEY AND RUSSIA IN IRAN'S NATIONAL STRATEGY", Center for Strategic and International Studies (CSIS) (2013) 1-23.
- [59] Vladimir Likhachev, "THE ROLE OF ENERGY IN RUSSIA'S RELATIONS WITH TURKEY AND IRAN", Center for Strategic and International Studies (CSIS) (2013) 1-7.
- [60] Mirza Huda, Chapter 7, "De- securitising the TAPI pipeline Converging interests of countries, companies and communities through collaborative planning" in "Energy Cooperation in South Asia Utilizing Natural Resources for Peace and Sustainable Development", London (2020) 98-124.
- [61] Iskandar Qonunov, "TAPI Project and its Prospects", Central Asian Bureau for Analytical Reporting (CABAR) (2016) 1-8.
- [62] Member states of the Shanghai Cooperation Organisation, (http://eng.sectsco.org/for_media/20180606/441009.html).
- [63] Rashid Alimov, "The Shanghai Cooperation Organisation: Its role and place in the development of Eurasia", Journal of Eurasian Studies 9 [2] (2018) 114-124.
- [64] Цит. по [28], стр. 50.
- [65] Цит. по [28], стр. 52.
- [66] Ambrish Dhaka, "Factoring Central Asia into China's Afghanistan Policy", Journal of Eurasian Studies 5 [1] (2014) 97-106.
- [67] Edward Wastnidge, "Central Asia in the Iranian geopolitical imagination", Cambridge Journal of Eurasian Studies, article no. #1YRJ04. (2017) 1-13.
- [68] Цит. по [8], стр. 67.
- [69] Ахмет Давутоглу, "Стратегическа дълбочина: мястото на Турция в международните отношения" София (2015).
- [70] Цит. по [28], стр. 13.
- [71] Цит. по [28], стр. 19.
- [72] Цит. по [28], стр. 21-22.

- [73] Евгений Примаков, " Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами" Москва (2018). [Evgeniy Primakov, " Konfidentsialyno: Blizhniy Vostok na stsene i za kulisami" Moskva (2018).]
- [74] Цит. по [28], стр. 23.
- [75] Thomas Eder, "China-Russia Relations in Central Asia: Energy Policy, Beijing's New Assertiveness and 21st Century Geopolitics", Springer Fachmedien Wiesbaden (2014) page 25.
- [76] Stratfor, "Central Asia's Economic Evolution from Russia to China", Annual Forecast (2018).
- [77] Внешняя торговля России, "Торговля между Россией и Казахстаном в 2017 г.", (<http://russian-trade.com/reports-and-reviews/2018-02/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-kazahstanom-v-2017-g/>) (2017). [Vneshnaya torgovlya Rosii, "Torgovlya mezhdru Rossiey i Kazahstanom v 2017 g.",(<http://russian-trade.com/reports-and-reviews/2018-02/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-kazahstanom-v-2017-g/>)]
- [78] Внешняя торговля России, (<http://russian-trade.com/>).
- [79] Golam Mostafa, Monowar Mahmood, "Eurasian Economic Union: Evolution, challenges and possible future directions", Journal of Eurasian Studies 9 (2018) 63–172.
- [80] TRADING ECONOMICS, (<https://tradingeconomics.com/>).
- [81] Лъчезар Радев, "Докладът на Римския Клуб за 2018 г. и съвременните геополитически предизвикателства" Ново време 8,9,10 (2019) 153-196. [Lachezar Radev, "Dokladat na Rimskia Klub za 2018 g. i savremennite geopoliticheski predizvikatelstva" Novo vreme 8,9,10 (2019) 153-196.]